

Museologia i patrimoni historicoeducatiu. Importància i funció dels materials lúdics

Andrés Payà Rico*

Resum

Un dels aspectes de la cultura material de l'escola i de la història educativa, en la seva concepció més global, continuament present en els diferents espais pedagògics, ha estat el relatiu a l'activitat lúdica. Per això, es fa necessari tenir molt en compte el joc i els materials que ho acompanyen en qualsevol projecte educatiu de caràcter museogràfic o patrimonial. En aquest article, estudiem la funció d'aquests materials en els museus educatius, com també en els projectes i accions relatives al patrimoni historicoeducatiu. Realitzem un breu repàs del lloc que ha «jugat el joc» en aquestes institucions i experiències educatives per a, finalment, establir una taxonomia o tipologia de classificació lúdica que pugui servir per a unificar criteris i establir unes orientacions per a la seva millor recuperació, estudi i difusió.

Paraules clau

joc, joguets, museologia, patrimoni historicoeducatiu

Recepció de l'original: 15 de desembre de 2010

Acceptació de l'article: 18 de gener de 2011

Significació i rellevància dels materials lúdics en la història de l'educació

Des d'antany, els nois i les noies de diferents cultures, al mateix temps que han cobert les seves necessitats fisiològiques d'alimentació i descans, d'afecte i seguretat, també han requerit satisfer altres impulsos i apetències: les pròpiament lúdiques. En el joc intervenen en moltes ocasions objectes i materials que han servit de suport a l'activitat lúdica. Aquests cobren especial importància i significació, pel que tenen de freqüents, propis i propers a la nostra història educativa, ja que el joc és una part consubstancial a la formació i el desenvolupament integral de la personalitat i està indissolublement lligat a la infància, la joventut i, fins i tot, a l'edat adulta.

Encara que avui tenim un ple convenciment i l'absoluta convicció en la indissolubilitat en el binomi joc i educació, això no ha estat així en la pedagogia contemporània fins a temps relativament recents (històricament parlant)¹. No va ser fins a mitjan del segle XIX i principi del segle XX², quan es consolida la idea d'aprendre jugant (Payà, 2008), des de postulats educatius relacionats amb la renovació pedagògica i amb els nous corrents i moviments educatius internacionals. Paral·lel a aquest inte-

(*) Doctor en Pedagogia per la Universitat de València i professor del Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació d'aquesta Universitat. Col·labora també com a consultor d'Història de l'Educació Social a la Universitat Oberta de Catalunya (UOC). Les seves línies d'investigació són l'activitat lúdica en la història de l'educació, la política educativa durant el franquisme, i la recuperació i estudi del patrimoni historicoeducatiu valencià. Adreça electrònica: andres.paya@uv.es

(1) Doncs si bé, ja Horaci o Plató els defensaven a l'Antiguitat clàssica, els jocs no hi estaven institucionalitzats o considerats com una eina purament pedagògica, com afirmen els professors López y Garfella (1997, p. 50): «habrá sus prolongados divorcios entre "el jugar" y "el aprender", teniendo que esperar varias centurias para la introducción de los juegos en un ambiente escolar pobre, rutinario y "serio", donde la llamada pedagogía de la vara ha prevalecido durante siglos».

(2) Jaume Bantulà situa als segles XVIII i XIX la ruptura entre les manifestacions lúdiques de la infància i del món adult, i per tant, la formulació del joc com a recurs pedagògic.

rès educatiu, es desenvolupa tota una indústria dedicada a la fabricació de joguines i materials lúdics, si bé ja existien des de temps molt remots altres objectes de joc d'elaboració artesanal. Dels diferents tipus d'objectes lúdics ens n'ocuparem més endavant.

Al nostre context, ja fa uns anys que el professor Hernández Díaz va advertir sobre la importància de les joguines i la seva relació amb la història de l'educació.

Uno de los útiles más apreciados para la infancia, para su educación y para su estudio, con profundo sentido pedagógico a pesar del carácter tan perecedero que se le atribuye, es el juguete [que] se ha convertido para muchos en apasionado objeto de colección y posesión, pero también de estudio y muestra para otros especialistas y estudiosos. (Hernández, 2003, p. 139)

El testimoni no és més que el reflex del creixent interès investigador que aquests materials han anat adquirint en els últims anys entre la nostra comunitat educadora. Com ja suggeria també Carmen Sanchidrián (2003, p. 877), els joguets són part del nostre patrimoni cultural i una font important per a conèixer l'evolució del concepte d'infància, tot assenyalant també que per als pedagogs i els historiadors de l'educació, els joguets són alguna cosa més que entranyables objectes lligats a la infància i evocadors de sentiments nostàlgics.

Coincidim amb Sanchidrián en la importància i la necessitat d'investigacions rigoroses des de l'àmbit historicoeducatiu, l'interès del qual se centri en els aspectes pedagògics i en l'enfocament educatiu més que en l'arqueològic, expositiu o mement col·leccionista.

Quizá haya llegado el momento para que, desde la historia de la educación, intentemos dar el salto de la nostalgia a la historia, comenzando a trabajar en una historia material de la infancia en la que, junto a muchos objetos, los juguetes tendrán, sin duda, un importante lugar, porque importante ha sido su papel en la vida de los niños y niñas. (Sanchidrián, 2003, p. 888)

Diferents trobades i reunions de caràcter científic demostren aquesta atenció per part de la comunitat d'història de l'educació, entre la qual cal destacar la meritòria tasca dels professionals de l'ensenyament que al recuperar els joguets de l'armari de la memòria col·lectiva contribueixen a mantenir vives les senyes d'identitat cultural i la dimensió com a poble (Chaves, 2005, p. 45). Creiem que està més que justificat que la dimensió lúdica ha d'ocupar un lloc preminent en tot projecte museístic o patrimonial de caràcter educatiu que s'aprecii, i per això dediquem el present article.

Per a tal fi, hem de ser conscients del que indica João Amado (2003, p. 428), a propòsit del lloc que li correspon i de les orientacions complementàries en les quals se situa el nostre objecte d'estudi, perquè els materials lúdics són, alhora, un capítol de la història de la infància, de la història de l'educació, i també de la vida quotidiana. Els diferents enfocaments d'estudi del lúdic i el seu caràcter polièdric fan que, sense perdre de vista la resta de les orientacions o perspectives de treball, ens inclinem per l'estudi historicoeducatiu (enfront d'altres més afins a l'antropologia³ o l'etnografia), ja que aquest enfocament atén les dimensions temporal i pedagògica que concentren el nostre interès investigador per a la seua aplicació a la museologia i el patrimoni historicoeducatiu.

(3) Malgrat que després farem referència, per la seua vàlua, a estudis com els de Dos Anjos (2005) i Bantulà (2005, 2006) que, des de l'òptica antropològica, han revisat diferents classificacions i treballs envers el joc.

El joguet i els objectes de joc en la museologia i el patrimoni historicoeducatiu espanyol

Abans de realitzar un breu repàs a l'estat de la qüestió a Espanya, per assenyalar les principals iniciatives que s'ocupen de l'estudi històric i pedagògic dels materials lúdics, així com del seu tractament museogràfic i patrimonial, estímem necessari aportar algunes consideracions prèvies que condicionen l'estudi i la conservació d'aquests objectes.

La primera qüestió fa referència a la fragilitat dels components dels joguets, que en moltes ocasions no n'afavoreix la preservació. Alguns autors han indicat amb encert que la conservació de pocs exemplars de joguets de la nostra història més antiga és el resultat dels materials amb els quals es fabricaven, fets per a utilitzar i no conservar (Chaves, 2005, p. 35). El mateix ocorre amb aquelles joguines de major èxit que, a més de l'ús i desgast propis del joc dels nens, sofreixen una deterioració afegida perquè sovint els seus usuaris troben el goig lúdic en la seva destrucció. Com va escriure Julio Cavestany, aquestes joguines tenien una vida molt breu ja que «sus pequeños propietarios eran para ellos “señores de horca y cuchillo”, que después de mutilarlos despiadadamente acortaban sus horas haciéndolos trizas entre sus tiranas manecitas» (Cavestany, 1944, p. 6-7). Corredor-Matheos també fa al·lusió a aquests factors, quan estudia la joguina espanyola, i explica que la gran dificultat per a l'estudi dels joguets és que ens n'han arribat pocs a causa de la caducitat i fragilitat dels materials, el seu ús i la falta d'interès per conservar-los (Corredor-Matheos, 1999, p. 16). Així, ens trobem davant la paradoxa que precisament aquelles joguines a les quals els nens han prestat més atenció, èxit i ús al llarg dels temps (i que per tant més interessants resultarien per al seu estudi historicoeducatiu) són exactament les més difícils de trobar, investigar i conservar. Per contra, les joguines que millor s'han conservat són les més rarament utilitzades i, en la majoria de les ocasions, objectes de col·leccionistes adults que en rars ocasions han fet servir els infants. Aquesta circumstància encara s'agreuja més quan ens referim a les joguines populars o de fabricació artesanal.

Los juguetes populares aparentemente pocos vestigios históricos dejarán, tal vez porque [son] producidos para la infancia pobre, ignorada, desvalorizada y con una forma de vida semejante a la de tanta gente anónima [...], tal vez, también, porque son realizados a partir de materia prima degradable, poco valiosa, abundante [...]. A nadie le sorprende pues, que de este modo, la cuestión haya sido más un tema de Etnografía que de Historia [...]. La recogida de piezas en sí mismas, únicas y enriquecidas por el tiempo, raramente es posible, dado el carácter espontáneo y efímero de los materiales de que eran hechos. (Amado, 2003, p. 428-429)

Tenint present l'anterior condicionament relatiu a la fragilitat o dificultat de conservació d'aquests materials, cal plantejar-se quin és el tractament que des de la perspectiva historicoeducativa se n'ha de fer, sense oblidar mai que, abans de res, als museus es mostra el valor cultural, educatiu, didàctic i pedagògic dels jocs i les joguines (Chaves, 2005, p. 47), perquè és el vessant pedagògic i formatiu que ens interessa per sobre de tot. No és, com hem esmentat, l'afany o la motivació col·leccionista que ens pertoca, sinó l'estudi de la relació que aquests objectes lúdics han tingut en la conformació de la personalitat i el desenvolupament de la infància, tenint en compte que la museïtzació dels joguets és enfocada com la conservació dinàmica de la memòria de l'ofici de la infància (Felgueiras, 2003, p. 458). Així doncs, estem d'acord amb la concepció museística que els professors Peña, Fernández i Montero defensen sobre la infància i l'activitat lúdica (2005, p. 586), fitant el nostre

estudi als espais físics o virtuals que conserven i exposen materials tangibles o intangibles pertanyents generalment al món infantil, particularment als jocs i joguines, uns espais que pretenen fomentar-ne el coneixement, la difusió i l'explotació científica, amb una comprensió del caràcter patrimonial dels materials lúdics en funció de criteris sociohistòrics i pedagògics.

Atenent llavors als tres vectors assenyalats (lúdic, museístic-patrimonial i histori-coeducatiu), considerem oportú fer un repàs a algunes de les iniciatives que existeixen a Espanya, totes elles posseïdores d'un patrimoni lúdic i motivades per un gran interès per la matèria, encara que en la majoria de les ocasions, mancades d'investigació pedagògica que les acompanyi. És a dir, llevat d'algunes excepcions, estaran presents els components lúdic, museístic-patrimonial i històric, però absent l'element pedagògic o educatiu que complementi i enriqueixi el que s'hi exposa o custodia. Passem doncs a revisar algunes d'aquestes iniciatives en què els materials lúdics i les joguines «juguen» un paper destacat, tot dibuixant una petita cartografia del tractament que reben a l'Estat espanyol.

Museus del joguet

Són espais creats *ad hoc* per a la conservació, custòdia i exhibició de joguines, la fundació i origen dels quals es deu, en la majoria d'ocasions, a la donació o interès de col·leccionistes particulars, o bé, d'indústries jugueteres. Són varis i importants els existents, entre els quals, i per ordre de creació, destaquen els següents:

- Museu del Joguet de Catalunya. Fundat el 1982 a Figueres (Girona) a partir de la col·lecció de Josep María Joan Rosa. Posseeix unes 9.000 joguines de diferents èpoques, exposats a l'antic Hotel París (casa del Baró de Terrades). Pioner a Espanya, posseeix una excel·lent biblioteca per a l'estudi i investigació de la joguina, així com un saló d'actes i activitats, en el qual va tenir lloc al novembre de 2003 la secció «Els nens i el joc»⁴ de les XVI Jornades d'Història de l'educació: la renovació pedagògica. En l'exhibició de les joguines que s'hi troben, destaquen algunes pertanyents a Dalí, Miró o García Lorca, si bé el seu ordre expositiu (com ocorre en molts altres museus de la joguina), no atén una classificació ordenada en funció de coordenades històriques ni pedagògiques.
- Museu Valencià del Joguet. Fundat el 1990 a Ibi (Alacant) a partir de la donació de l'empresa juguetera ibense Payá Germans, reconeguda signatura i pionera en la fabricació de joguines de la localitat alacantina, des de 1905, i sobre la producció de la qual s'ha escrit: «los juguetes de Payá forman ya parte de la memoria colectiva y, asimismo, de la historia del país. Hoy, todo ese conjunto de piezas fascinantes, son objetos de interés museístico que ponen al descubierto una singular iniciativa industrial y un mundo del juego infantil muy alejado del actual» (Pérez, 2005, p.30). El museu d'Ibi té unes 4.000 joguines, en la seva majoria de llanda i de les indústries locals (Payá, Rico, Palau, etc.), exposades en la Casa

(4) En les actes, publicades per CCG Edicions, podem trobar les comunicacions que s'hi van defensar: Grup d'alumnes de Blanquerna, «Evolució del joc i la joguina a través de tres testimonis»; A. Payá, «El joc a l'escola i els mestres valencians de principis del segle XX»; M. Graugés, «Joc i respecte pels nens», i P. Hinojosa, «La joguina i el joc al retrat infantil holandès del segle XVI».

Gran (antiga casa senyorial del segle XVIII)⁵. L'abril de 1999 es va encarregar d'organitzar al costat de l'Ajuntament d'Ibi el II Congrés Internacional de la Joguina i la Infància, sota el tema dels «Museus de la Joguina i la Infància a la fi del segle XX». El fil argumental expositiu se sustenta en els entorns o ambients figuratius que les pròpies joguines representen, i es divideix en vuit sales decorades amb colors diferents:

- Sala del cinema, encunys i prototips (sala negra).
 - Sala dels mecanismes (vermella).
 - Sala del món natural, món rural (verd).
 - Sala dels vaixells i els avions (blau).
 - Sala dels trens (groga).
 - Sala de velocitat (grisa).
 - Sala de la ciutat (negra).
 - Sala de la llar (rosa).
- Museo Galego do Xoguete. Fundat el 1995, arran de la donació del col·leccionista Alberto Or Clar en Allariz (Orense), situat a l'antic Pazo del Jutjat del segle XVII. Conté unes mil joguines, algunes dels quals estan distribuïdes en vitrines, condicionats per l'espai disponible i amb una classificació bastant particular i limitada, ja que un dels aparadors està dedicat a les «joguines masculines» (cotxes, trens, motos, etc.), un altre a les «joguines bèl·liques» (arcs, pistoles, etc.), jocs de taula (puzles, trencaclosques, etc.) i projectors de cinema de joguina. La seva raó de ser les va assenyalar el llavors conseller de Cultura de la localitat gallega, tot definint-les com l'aposta per la conservació, l'estudi i la divulgació de jocs i joguets com a part de la cultura d'una societat de marcada identitat com la gallega, que permetria un millor coneixement de la història de la infància (Blanco, 2003, p.464).
- Museo de Juguetes de Albarracín. Fundat el 1997, a Albarrasí (Terol), gràcies a la col·lecció-fundació d'Eustaquio Castellán. Té unes 7.000 referències situades en una antiga casa del raval. El recorregut expositiu aprofita les estances de l'habitatge per a classificar i distribuir els seus fons. A la primera planta, podem trobar, a més de la botiga, una sala dedicada als «treintañeros», amb joguines de 1960 a 1975, que coincideixen amb l'enlairament de la indústria de la joguina espanyola, on el plàstic va substituir la llanda, la fusta i el cartró tradicional. La segona planta aprofita l'espai restaurat de la cuina per a exposar joguines relacionades, com escena quotidiana i casolana. El rebost alberga una casa de canells modernistes, així com altres canells del segle XX. Altres espais d'aquesta planta són: la classe (pupitres que recreen un col·legi entre material didàctic, llibres, mapes i altres objectes), el saló (mobles en miniatura i singulars joguines religioses del segle XIX) i el menjador (jocs de sobretaula i material didàctic, joguines de llanda i altres pròpies de la llar). Ja en la tercera planta, es troben el graner (amb una col·lecció agrupada per temes en diferents vitrines: teatres, cotxes, motos, jocs

(5) En l'actualitat està en marxa el projecte de trasllat del Museu del joguet a les antigues naus de la fàbrica Payá Germans.

de construcció, soldadets, figures de plom i retallables) i la golfa (bitlles, cavalls de cartró, trens, avions, etc.)

- Museu de la Jugueta Can Planes. El museu es va crear el 1998 a Sa Pobla (Palma de Mallorca) arran de la col·lecció d'Antoni Roig Clar (conegut com Toni Boig Clar). Està situat en l'antic edifici senyorial Casa Ca Planes i conté unes 5.000 peces dels segles XIX i XX (1890-1960) agrupades per temes: mitjans de transport, cases de joguines i canells, entre les quals destaquen les fabricades per artesans mallorquins.
- Museu del Joguet de Dènia. Inaugurat el 1999 a Dènia (Alacant) en l'antiga estació de ferrocarril de la localitat, recull la producció joguetera de Dènia des dels seus inicis (1904) fins a la dècada de 1960. Té més de 1.200 articles de col·lecció i totes les peces exposades han estat fabricades per la indústria local (la Metal·lúrgia Hispano-alemana, Riera Mulet, Fernando Sauquillo, etc.), especialitzada en joguina de fusta, així com en tricicles i patinets. A propòsit d'això, recentment han escrit M. Teresa Carrió i M. Roser Cabrera que «si mirem amb atenció les peces del museu [...] és com el lliurament als xiquets de les formes de la vida adulta en mesures reduïdes; així ells poden conèixer la realitat d'altres temps reproduïda en els joguets. En certa manera és una lliçó d'història. Els joguets representen la cultura material d'una societat, però també indiquen els seus valors» (Carrió i Cabrera, 2009, p. 18).
- Museu d'Història de la Juguina. Fundat el 2000 a Sant Feliu de Guíxols (Girona) a partir de la col·lecció de Tomás Pla. Custodia unes 3.500 joguines en Ca Vilaret, una casa colonial de 1810, recentment rehabilitada per a tal fi. Com el seu nom indica, aquest museu sí que atén prioritàriament el vector històric, ja que les joguines abasten tot un segle, des de 1874 fins a 1975. La visita està estructurada en ordre cronològic, perquè el visitant faci un recorregut per la història espanyola dels últims cent anys a través de les joguines. La distribució, en funció de la datació de les joguines i dels materials emprats per a la seva construcció, és la següent:
 - Sala 4: escenografia del 1900. Recorda una situació familiar quotidiana de l'època.
 - Sala 5: dedicada a la llauna (1875-1940). S'hi troben les joguines més antigues del museu.
 - Sala 6: dedicada als trens (1890-1950). Disposa d'una gran maqueta plena de locomotores i joguines ferroviàries.
 - Sala 7: dedicada a la fusta (1940-1950), material utilitzat després de la Guerra Civil espanyola per la carestia i restriccions en la distribució de la llanda.
 - Sala 8: dedicada novament a la llauna (1940-1960).
 - Sala 9: dedicada al teatre. Està dedicada a l'espectacle.
 - Sala 10: dedicada als jocs de taula (1890-1960). Situada en l'antiga biblioteca de l'edifici.
 - Sala 11: dedicada al plàstic (1950-1980).
 - Sala 12: dedicada al terror. Compta amb una recopilació de mòmies.

(6) Les sales 1, 2 i 3 estan dedicades a mostra exposicions temporals i altres espais del museu (cafeteria, biblioteca, etc.)

- Altres museus. Per no fer més extensa la nòmina, citem ací altres museus de la joguina, alguns exclusivament de nines, dels quals tenim notícia: Museu de Joguets i Autòmats (Verdú, Lleida); Museu del Joguet de la Universitat Politècnica de València (València); Museo de las Miniaturas (Ourense); Museo de Juegos Tradicionales (Campo, Huesca); Museo del Juego (Segovia); Museo de las Muñecas Antiguas (Palma de Mallorca); Museu Romàntic – Col·lecció de nines de Lola Anglada (Sitges, Barcelona); Museo de Muñecas y Juguetes Antiguos (Sevilla); Museo de Casas de Muñecas (Málaga); Museu de la Nina (Platja d'Aro, Girona); Museo de Antonio Marco del belén y casitas de muñecas (Guadalest, Alicante).

Museus pedagògics i projectes relatius al patrimoni historicoeducatiu

Ens referim aquí a les iniciatives i projectes museístics i patrimonials de caràcter historicoeducatiu que, si bé tenen un objectiu més ampli i general centrat en la recuperació, estudi i difusió del patrimoni pedagògic d'alguna comunitat autònoma, sí que reserven un espai al joc i als objectes de joc, com a part de la cultura material de l'educació i l'ensenyament. En els últims anys s'han multiplicat aquests projectes i realitats d'una forma sorprenent, de la qual cosa és una bona mostra la creació en 2004 de la Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo (SEPHE), així com la celebració de jornades⁷, seminaris⁸ i publicacions⁹ sobre la matèria. D'entre aquests museus i projectes, en seleccionem alguns¹⁰, per l'especial atenció que dediquen als materials lúdics.

- Museo Pedagógico de Galicia (MUPEGA). Pioner i conegut museu pedagògic de Santiago de Compostel·la creat el 2000, impulsor de moltes iniciatives i model a seguir per altres experiències similars, el qual, en el seu afany per recopilar tot allò relacionat amb el món infantil, té molt present el joguet i el joc com una de les primeres formes de comunicació amb el medi i amb l'escola (Castro, 2003, p. 421). Així, aquest museu gallec dedica un espai especial a jocs i joguines tradicionals i industrials, entre els quals destaca l'atenció concedida a la baldufa i les seves diferents varietats, a més a més d'altres tipus de jocs tradicionals de Galícia.
- Museo del Niño y Centro de Documentación Histórica de la Escuela. Situat a Albacete i futur Museu Pedagògic i de la Infància de Castella-la Manxa. És un altre dels centres de referència en el nostre país en la matèria, gràcies als desvetllaments, treball i interès del seu principal promotor, Juan Peralta Juárez, veritable artífex del museu. Encara que està en fase de remodelació i trasllat a una no-

(7) La SEPHE ha celebrat ja quatre edicions de les seues jornades: Santiago de Compostel·la (2005), Berlanga del Duero (2007), Huesca (2009) i Vic (2010). A més a més, entre altres moltes iniciatives de caràcter autònom, s'organitzaren el passat any les V Jornades d'Història de l'Educació Valenciana (2009) amb l'eix central d'estudi de «La recuperació del patrimoni historicoeducatiu valencià».

(8) S'han de destacar aquí els seminaris que periòdicament organitza el Centro Internacional de la Cultura Escolar (CEINCE) a Berlanga del Duero, a propòsit de l'estudi del patrimoni historicoeducatiu.

(9) Entre d'altres: el *Boletín informativo de la SEPHE*, el número 6 del *Cuaderno de Historia de la Educación*, de la SEDHE («El patrimonio histórico-educativo y la enseñanza de la historia de la educación»), la creació de *Cabás (Revista digital del Patrimonio histórico-educativo)* o la recent publicació de Ruiz Berrio (2010).

(10) Som conscients de l'existència de molts altres museus i projectes que contenen entre els seus fons amb materials lúdics i dels quals, a causa de l'espai disponible no ens ocupem en aquest article: Museo-laboratorio de Historia de la Educación Bartolomé Cossio (Madrid); Museu del Món Infantil (València); Museo de la Educación Vasco (Bilbao); Museo del Instituto Nacional de Educación Física (Madrid); Centro de Recursos, Interpretación y Estudios de la Escuela (Polanco, Cantabria); Museo Pedagógico Andalu, etc.

va seu, ha dedicat des de la seva creació la Sala II a seccions com «Joguines d'ahir i d'avui» (amb una atenció especial al món dels canells) o a l'evolució «del joc i la joguina» (amb comparatives d'una mateixa joguina en l'antiguitat i en l'actualitat). És doncs aquest un dels centres l'excepció dels quals confirma la regla, és a dir, que atén els tres vectors que anunciàvem (lúdic, museístic-patrimonial i historico pedagògic), ja que té especial cura i presta l'atenció oportuna a tots ells, complementant la seva labor museística amb l'elaboració de guies didàctiques, publicacions i moltes activitats.

- Museo Pedagógico de Aragón. Amb el suport del Govern d'Aragó, aquest complet i actiu centre situat a Osca, concedeix també un espai als materials lúdics relacionats amb la infància i la pedagogia. Una d'aquestes zones és la denominada «El món màgic de la infància», en les dependències de la qual, acompanyats de fotografies de nens i nenes aragonesos jugant, s'exposen joguines com ara cavalls de fusta o patinets, entre d'altres. Així mateix, en l'àrea de «L'alumne/a i els seus materials» s'exhibeixen diferents classes de baldufes, com a part de la quotidianitat i la vida diària de l'escolar. A més, i com expliciten en la seva breu guia (Jiménez *et al.*, 2009, p. 37-39), també contenen amb nines, retallables, puzles i trencaclosques, diàbolos, cordes, loteries, jocs de bitlles, cine Rai de Payà (1934), locomotora de llanda de *Modern Toys*, etc.
- Patrimoni historicoeducatiu valencià. Projecte historicoeducatiu, de moment virtual¹¹, sobre el qual venim treballant en els últims anys (Agulló i Payà, 2009, p. 579-590; Payà, 2010, p. 131-141) i que, a causa del desenvolupament i pes històric de la indústria joguetera al País Valencià, conté un apartat dintre de la secció «Materials» en el qual es cataloguen joguines produïdes en aquesta comunitat. Així, es recullen materials lúdics clàssics produïts en la seva majoria en el conegut Vall de la Joguina, situat en la comarca de la Foia de Castalla, així com en la també comarca alacantina de la Marina Alta: nines de Famosa (Onil), joguines de llanda de Payà, Rico, Jyesa (Ibi), joguines de fusta i tricicles (Dénia, Ondara, Teulada i Pego), etc. Per a la classificació i estudi dels mateixos, s'acompanyen d'una fotografia i d'una fitxa amb una sèrie de dades: títol-nom de la joguina, autor/fabricant, lloc de producció, data, any de la primera producció, paraules clau, localització i descripció; els quals poden ser consultats pel motor de recerca que posseeix el repositori electrònic citat.

Associacions i fundacions lúdiques

Per acabar amb aquest breu repàs a algunes de les experiències existents al nostre context respecte al tractament museístic i patrimonial dels materials lúdics, ens ocupem ara de dues iniciatives que no sorgeixen, com les anteriors, per cap interès d'un govern autonòmic, grup d'investigació universitari o indústria joguetera. Per contra, parteixen d'una iniciativa particular de persones o fundacions que, per una motivació o inclinació cap al joc, s'organitzen i creen associacions o xarxes dedicades a la protecció i divulgació dels materials lúdics. Valguin un parell d'exemples per a il·lustrar el que s'ha dit, ambdós localitzats a Galícia.

(11) Consulteu l'adreça web <http://www.patrimoneducatiuvalencia.com>

El primer d'ells és el de la Fundació Raquel Chaves amb un fons lúdic que ve pintant un continu pelegrinatge d'institucions i seus, però que es pot considerar com un dels més importants del país. Amb milers i destacades referències en la seva col·lecció, Antonio Manuel Chaves va crear, en memòria de la seva germana Raquel Chaves, aquesta Fundació, declarada d'interès gallec, que centra la seua activitat en la investigació i la recuperació de jocs i joguets antics per a la seua divulgació des d'una perspectiva cultural i pedagògica (Larriba, 2009, 15 de desembre). El 2003, els seus fons constitueixen el Museo Castellano-Manchego del Juguete, a Mohedas de la Jara (Toledo) (Sanchidrián, 2003, p. 884), contava amb una infinitat de joguines i programes per a visites escolars, exposicions temporals, labors d'investigació i de formació. En l'actualitat la seva pàgina web diu que està tancat per obres. Si seguim la trajectòria de la Fundació, veiem com al desembre de 2006 obre les seves portes a Vigo el MuGaln (Museo Galego da Infancia, Xogo e Xoguete), a l'edifici del Verbum Casa das Palabras, que es tanca l'1 de setembre de 2007 de forma injustificada. El 14 de desembre de 2009 es va inaugurar, en el sisè edifici del Museu de Pontevedra, l'exposició «Recordos do Xoguete», amb peces del segle XVIII fins als nostres dies. Desitgem que aviat puguin trobar una seu definitiva i permanent, per a facilitar així l'estudi d'aquests materials.

D'altre costat, voldríem al·ludir a la creació de Brinquedia, Rede Galega do Xogo Tradicional, que reuneix diversos educadors i interessats en l'estudi dels jocs i joguines gallegues tradicionals, convençuts que recuperar els jocs de sempre no significa córrer en contra dels temps, sinó més bé de tornar-li al joc tot el seu valor (Veiga, 2007, p. 30). El president de Brinquedia destaca la importància de mantenir viu el patrimoni lúdic de la societat gallega i arreplegar el fruit de les tradicions per convertir-lo en un dels pilars de la identitat cultural (Pardo, 2007, p. 48); per això, organitzen diferents activitats i col·laboren amb escoles del territori gallec, amb l'objectiu de la promoció, desenvolupament, catalogació, conservació, estudi i desenvolupament de les joguines i jocs populars.

Taula 1. Tipologia de projectes lúdics

Tipus d'espai o projecte lúdic	Exemples
Museus del joguet: espais creats ad hoc per a la conservació, custòdia i exhibició de joguines, la fundació o origen de les quals es deu, en la majoria de les ocasions a la donació o l'interès de col·leccionistes particulars, o bé, d'indústries jogueteres.	Museu del Joguet de Catalunya (Figueres, Girona) Museu Valencià del Joguet (Ibi, Alacant) Museo Galego do Xoguete (Allariz, Ourense) Museo de Juguetes de Albarracín (Albarracín, Teruel) Museu de la Jugueta Can Planes (Sa Pobla, Mallorca) Museu del Joguet de Dènia (Dènia, Alacant) Museu d'Història de la Joguina (Sant Feliu de Guíxols, Girona)
Museus pedagògics i projectes relatius al patrimoni historicoeducatiu: iniciatives i projectes museístics i patrimonials de caràcter historicoeducatiu que, si bé tenen un objectiu més ampli i general centrat en la recuperació, estudi i difusió del patrimoni pedagògic, reserven un espai al joc i als objectes de joc, com a part de la cultura material de l'educació i l'ensenyament.	Museu Pedagòxic de Galícia (Santiago de Compostel·la, A Coruña) Museo del Niño y Centro de Documentación Histórica de la Escuela (Albacete) Museo Pedagógico de Aragón (Osca) Patrimoni educatiu valencià (on-line)
Associacions i fundacions lúdiques: iniciatives particulars de persones o fundacions que, per una motivació cap al joc, s'organitzen i creen associacions o xarxes dedicades a la protecció i divulgació dels materials lúdics.	Fundació Raquel Chaves Brinquedia, Rede Galega do Xogo Tradicional

Assaig o proposta de classificació: una possible taxonomia lúdica

Al llarg de l'article hem fet referència a diferents tipus de materials lúdics, englobant en aquesta categoria genèrica els materials de joc, joguines industrials, artesanals o populars sense distinció, per la qual cosa creiem necessari fer una proposta de classificació, més encara si, com afirma el director del Museu de la Joguina d'Albarrasí, existeix una falta d'acord referent a això.

Quando hablamos de juguetes [...] tanto los coleccionistas como los estudiosos del tema necesitan fotografías, fechas de fabricación, datos sobre los fabricantes... que permitan documentar cada juguete tanto como sea posible para poderlo clasificar con la máxima precisión, y es aquí donde echamos en falta las fuentes de información. (Castellano, 2009, p. 11)

Cal acordar una classificació nova i més aclaridora que ens sigui útil als historiadors de l'educació i que conte, a més a més, amb altre tipus de materials lúdics que vagin més enllà del joguets de fabricació industrial, abastant tot tipus d'objectes de joc.

En canvi, pel que fa als jocs (especialment els tradicionals i/o populars) hi ha hagut nombroses i variades classificacions, reflex del grau de teorització que assolirà el joc ja des de començaments dels segles *xvi* i *xvii* (Bantulà, 2005, p. 134), a causa de diverses raons, com ara el paper del joc i l'oci en la societat, l'eutrapèlia aristotèlica —com a virtut que modera els divertiments—, la moral cristiana i els ensenyaments dels pares de l'Església, entre altres motius (González Alcantud, 1993, p. 115-128). Així, seguint al professor Bantulà i Janot (Bantulà, 2005, p. 136-144), trobem diferents referències de caràcter enumeratiu ja des del segle *xvi*, com les de Covarrubias (1519) —joc espiritual, humà i diabòlic—, Rabelais (1534) —jocs de cartes, taula destresa, habilitats, bromes, endevinalles, etc.—, i Fray Francisco de Alcoçer (1559) —jocs de destresa, atzar i mixtos. Una pràctica classificadora que perdura al segle *xvii*, com és el cas d'Héroard, metge personal de Lluís *xiii*, els divideix en jocs corporals, de l'esperit o intel·lectuals i petits jocs de la infància; Rodrigo Caro, que agrupa les manifestacions lúdiques en jocs de circ, gimnàstics, cerimònies, festes varies, burles, jocs i joguines de nens; i Charles Sorel, entre altres, que distingeix entre jocs de societat, exercici i atzar. Més avant, als segles *xviii-xx*, els diferents educadors intentaren fer del joc una pedagogia (Payà, 2007), per la qual cosa i per a emprar l'activitat lúdica en els seus ensenyaments, acudiren a aquestes i altres classificacions dels jocs.

Però serà des de l'antropologia i el folklore, l'etnologia i l'etnografia, on s'han donat més taxonomies per sistematitzar les diferents manifestacions lúdiques populars i tradicionals (Bantulà, 2006, p.19). Així, els antropòlegs han abordat les classificacions des de criteris funcionals i morfològics seguint diversos criteris (Bantulà, 2006, p. 30-34): la tipologia d'accions que els jugadors desenvolupen; el tipus de materials o objectes emprats al joc; l'espai on es juga; l'època de l'any, etc. Malgrat els nombrosos intents de categorització, Bantulà i Janot denuncia la impossibilitat d'ubicar algunes manifestacions lúdiques en aquestes classificacions o la possibilitat que un mateix joc pugui atribuir-se a més d'una categoria, per la qual cosa proposa la taxonomia COMET (Bantulà, 2005, p.158) (companyans, opositors, material, espai i temps) segons les variables que es consideren presents a la lògica interna del joc.

Altres taxonomies del joc, més conegudes i tradicionals, són citades amb més freqüència i provenen d'àmbits com la filosofia, la història, la psicologia o la sociologia, com és el cas dels treballs de Schiller (1928), Huizinga (1943) o Chateau (1968).

Encara que potser les classificacions més senzilles i breus com les de Roger Caillois (1986)¹², que distingeix entre *agôn* (competició), *alea* (atzar) i *mimicry* (simulació), o la de Jean Piaget (1961), siguen les més emprades en l'actualitat. Així succeeix amb la taxonomia del psicòleg ginebrí, la qual és el fonament que prenen com a referència en l'actualitat tant els ludotecaris com els fabricants de joguets, o l'Institut Tecnològic del Joguet (AIJU) d'Ibi (Alacant). Els estudis de Piaget tenen la seua aplicació pràctica en el sistema ESAR, de Denise Garon (1985; 1996), que classifica les joguines en jocs d'exercici, simbòlics, d'acoblament i de regles, recomanant cadascun d'ells en funció dels diferents estadis evolutius del jugador, així com segons l'activitat que desenvolupen i per a la qual han estat concebuts.

D'un altre costat, independentment de la indústria joguetera i ampliant els materials lúdics a altres tipus d'objectes d'elaboració no manufacturada, Corredor-Matheos es planteja el problema que «la necessària distinció entre joc i joguina, no sempre és fàcil de fer. Entenem que la joguina és necessàriament un objecte, mentre que el joc pot no tenir-ne [...] Aquests objectes-joguina són infinitament variats: des d'unes pedretes a un tren elèctric, des d'una pilota, un tambor o una nina a una nau espacial amb els seus corresponents vehicles, etc.» (Corredor-Matheos, 1981, p. 10). Per això, mentre revisa la història de la joguina a Espanya, proposa una classificació basada, no en els materials, sinó en la funció o l'acció (Corredor-Matheos, 1999, p. 22-24), agrupant-los en:

- ninots en general i figures d'animals;
- joguines que, com elements complementaris dels ninots o amb caràcter independent, representen objectes de la vida real;
- disfresses, carasses, titelles, xanques, que serveixen al nen per a convertir-se en un ésser distint;
- joguines d'arrossegament;
- joguines per a ser llançades;
- joguines musicals;
- joguines mogudes pel vent.

Malauradament, com hem dit, la majoria de taxonomies d'aquests materials lúdics tot just no tenen present els objectes de joc clàssics que no requereixen joguina alguna i que el professor Amado nomena «brinquedos populares», és a dir els produïts pels mateixos nens, veïns o familiars com a material de joc i altres divertiments sense regles prèviament establertes, és a dir, peces efímeres, reproduïdes quan l'ocasió ho demanda i seguint patrons transmesos d'una generació a una altra (Amado, 2003, p. 426). Aquests s'agrupen en tretze categories, el criteri de les quals és el de la funció/imitació de la vida adulta per part dels nens en la seva activitat lúdica:

1. Adorns i amaniments.
2. Joguines sonores i musicals.
3. Canells, ninots i accessoris.
4. Representació d'animals.

(12) Aquesta classificació ha rebut crítiques com les de Luis dos Anjos (2005), que diu que les categories presentades i la proposta no és concloent ateses les transformacions socials i la intencionalitat de qui juga.

5. Miniatures d'utensilis domèstics.
6. Miniatures d'oficis i enginys agrícoles.
7. Construccions, arts i oficis.
8. Transports.
9. Armes (caça i pesca).
10. Trencaclousques.
11. Materials de jocs infantils.
12. Fantasies.
13. Culinària infantil.

Així doncs, ens atrevim a suggerir la nostra pròpia i breu taxonomia, tot i una sèrie de mancances i condicionants, com ara la falta d'uniformitat de criteris existents entre aquestes i altres classificacions; l'establiment de taxonomies de jocs populars i tradicionals que no sempre inclouen els objectes de joc; les diferents procedències dels estudis (antropologia, psicologia, història, filosofia, etc.), que no tenen present la seua vessant educativa; l'oblit d'algunes categoritzacions dels jocs de materials efímers o no excessivament elaborats, i sobretot, l'absència d'estudis d'aquest tipus des de la història de l'educació. Des de la senzillesa i els interessos historicoeducatius, la nostra taxonomia intenta recollir tots els tipus d'objectes que genèricament hem nomenat *materials lúdics* i que responen al triple vector abans esmentat de reunir les característiques lúdiques, museístico-patrimonial i pedagògic-educatives que caracteritzen l'àmbit de coneixement de la història de l'educació i que esperem que pugui ser útil per a la classificació museística.

Establim tres categories que intenten agrupar tots els materials que es podrien catalogar, estudiar i difondre en un museu de l'educació o en un projecte de patrimoni historicoeducatiu:

1. *Objectes de joc*. Hi cloem aquells materials la fi inicial dels quals no és el joc, però que la creativitat i imaginació il·limitades dels nens ha dut a donar-los una funcionalitat lúdica. Aquests objectes de difícil conservació són de gran importància per a representar la quotidianitat i la creativitat de la infància en la història. Estem parlant de materials com ara ossos i tabes utilitzades com daus; nous, fruits i peles, per a ser usades com animals, vaixells o instruments musicals; papiroflèxia (avions de paper, vaixells, pajaritas, animals, etc.); xapes d'ampolles (per a jugar el futbol en miniatura); llandes (xanques, tambors, etc.); cartrons (cases, naus espacials, etc.); entretenimentades (cordes, límits de joc), etc.
2. *Joguets*. Objectes de construcció industrial o artesanal la fi específica amb la qual han estat dissenyats és per a servir de suport al joc. Són de gran varietat i heterogeneïtat, com també molt rellevants en la conformació de la identitat i desenvolupament del nen. Englobaríem en aquesta categoria les joguines a l'ús: joguines de llanda (cotxes, avions, autòmats, etc.); nines, peluixos i figures (óssos de peluix, canells, *Playmobil*, etc.); jocs de taula (parxís, oca, escacs, dames, trivial, etc.); puzzles i trencaclousques; jocs de construcció (*Meccano*, *Tente*, *Lego*, etc.); jocs d'atzar (naips, daus, loteries, etc.); joguines de llançament o precisió (balons, baldufes, bitlles, etc.), etc.
3. *Materials lúdics de caràcter didàctic*. Objectes que, sota l'aparença de joguines, persegueixen una fi instructiva o didàctica mitjançant la màxima horaciana «ins-

truir delectant», tot representant la innovació pedagògica com l'interès educatiu. Aquest tipus de materials es poden subdividir en més categories: materials per a l'aprenentatge cognitiu i matemàtic (*Ludomatic*, *El cerebro mágico*, etc.); materials per a l'aprenentatge de la lectura (baralles fotosil·làbiques, trencaclosques-abecedari, caixes tipogràfiques, etc.); jocs de taula, trencaclosques i loteries didàctiques (dominos figuratius, puntes geogràfiques, etc.); materials lúdics de sistemes pedagògics tradicionals (Fröebel, dons i ocupacions; Montessori, materials per a la pedagogia científica; Decroly, jocs i joguines didàctiques; Claparède, materials de la psicologia lúdica experimental), etc.

Taula 2. Categories d'agrupació

<i>Categoria</i>	<i>Descripció</i>	<i>Tipus de material</i>
Objectes de joc	Materials la fi inicial dels quals no és el joc, però que la creativitat i imaginació il·limitada dels nens ha dut a donar-los una funcionalitat lúdica.	<i>ossos i tabes; nous, fruits i peles; papirò-flèxia; xapes d'ampolles; llandes; cartons, etc.</i>
Joguets	Objectes de construcció industrial o artesanal la fi específica per a la qual han estat dissenyats i elaborats és per a servir de suport al joc.	<i>joguines de llanda; nines, peluixos i figures; jocs de taula; puzles i trencaclosques; jocs de construcció; jocs d'atzar; joguines de llançament o precisió, etc.</i>
Materials lúdics de caràcter didàctic	Objectes que, sota l'aparença de joguines, persegueixen una fi instructiva o didàctica mitjançant la màxima de «instruir delectant».	<i>materials per a l'aprenentatge cognitiu i matemàtic; per a l'aprenentatge de la lectura; jocs de taula, trencaclosques i loteries didàctiques; materials lúdics de sistemes pedagògics tradicionals, etc.</i>

Som conscients que amb aquesta breu i senzilla categorització no fem una gran aportació ni «descobrim» a la teoria ni a la història de l'educació, simplement volíem cridar l'atenció al voltant de l'oblit, intencionat o no, als museus d'educació o als estudis de patrimoni historicoeducatiu, d'una sèrie de materials lúdics (objectes de joc, joguets, i materials lúdics de caràcter didàctic) tan importants per a comprendre i interpretar l'esdevenir educatiu al llarg del temps. Estem convençuts que és temps d'una major sistematització seriosa i d'un estudi crític d'aquest tipus de materials lúdics, des del rigor que requereix la metodologia heurística i hermenèutica de la història de l'educació, i allunyant-nos del perill d'incórrer en un col·leccionisme d'admiració i nostàlgia de la nostra infantesa sense cap interpretació històrica.

Referències

- Agulló, M.C. i Payà, A. (2009) «La recuperació del patrimoni històric educatiu valenciano», a Berrueto, R. i Conejero, S. [coord.] *El largo camino hacia una educación inclusiva. La educación especial y social del siglo XIX a nuestros días. Volumen II*. Pamplona, Universidad Pública de Navarra; p. 579-590.
- Amado, J. (2003) «O brinquedo popular em Portugal e na Galiza. Notas para a sua musealização», a Peña, V. [coord.] *I Foro Ibérico de Museísmo Pedagógico. O museísmo pedagógico en España e Portugal: itinerarios, experiencias e perspectivas*. Santiago de Compostel·la, Museo Pedagógico de Galicia, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia; p. 428.
- Bantulà, J. (2005) «El joc popular i tradicional als segles XVI i XVIII: revisió des d'una perspectiva taxonòmica». *Educació i Història*, 8; p. 134-146.

- (2005) «Joc motor tradicional: estudi taxonòmic i comparatiu». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 27; p. 158-159.
- (2006) «Los estudios socioculturales sobre el juego tradicional: una revisión taxonómica». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, LXI (2), juliol-desembre; p. 19-42.
- Blanco, A. (2003) «O museo galego do xoguete de Allariz», a Peña, V. [coord.] *I Foro Ibérico de Museísmo Pedagógico. O museísmo pedagógico en España e Portugal: itinerarios, experiencias e perspectivas*. Santiago de Compostel-la, Museo Pedagógico de Galicia, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia; p. 464.
- Caillois, R. (1958) *Teoría de los juegos*. Barcelona, Seix Barral.
- (1986) *Los juegos y los hombres: la máscara y el vértigo*. Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- Carrió, M.T.; Cabrera, M.R. (2009) *Els joguets de Dénia. Un segle d'activitat industrial*, València, Publicacions Universitat de València.
- Castellano, E. (2009) «Presentación», a Carrió, M.T. i Cabrera, M.R. (2009) *Els joguets de Dénia. Un segle d'activitat industrial*, València, Publicacions Universitat de València; p. 11.
- Castro, E. (2003) «Presentación da mesa. O mundo infantil: tratamento museográfico dos xogos e os xoguetes en España e Portugal», a Peña, V. [coord.] *I Foro Ibérico de Museísmo Pedagógico. O museísmo pedagógico en España e Portugal: itinerarios, experiencias e perspectivas*. Santiago de Compostel-la, Museo Pedagógico de Galicia, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia; p. 421.
- Cavestany, J. (1944) *El arte industrial de los juguetes españoles*. Madrid, Publicaciones de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Madrid.
- Chateau, J. (1968) *Psicología de los juegos infantiles*. Buenos Aires, Kapelusz.
- Chaves, A.M. (2005) «Contornos de la historia del juguete en España. Perfilando notas para una aproximación», a de la Calle, R. [dir.] *Payá 1905-2005 Cent anys de joguets a la Comunitat Valenciana*. València, Museu Valencià de la Il·lustració i la Modernitat.
- Colleldemont, E.; Padrós, N.; Carrillo, I. [coord.] *Memoria, ciudadanía y museos de educación*. Vic, Universitat de Vic.
- Corredor-Matheos, J. (1999) *El juguete en España*. Madrid, Espasa Calpe.
- (1981) *La juguina a Catalunya*. Barcelona, Edicions 62.
- Dávila, P.; Naya, L. M. [coord.] (2005) *La infancia en la historia: espacios y representaciones, Tomo II*. San Sebastián, Erein.
- Dos Anjos, L. (2005) «O jogo e a dimensão humana: uma possível classificação antropológica». *Lecturas: Educación física y deportes*, 90. Disponible a: <http://www.efdeportes.com/efd90/jogo.htm> [accés: 19.01.2011].
- Felgueiras, M. L. (2003) «A memoria dos jogos de recreio: da musealização dos objectos aos gestos», a Peña, V. [coord.] *I Foro Ibérico de Museísmo Pedagógico. O museísmo pedagógico en España e Portugal: itinerarios, experiencias e perspectivas*. Santiago de Compostel-la, Museo Pedagógico de Galicia, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia.
- Garon, D. (1985) *Le classification des jeux et des jouets: le système ESAR*. Québec, Documentor.
- Garon, D.; Filion, R.; Doucet, M. (1996) *El sistema ESAR: un método de análisis psicológico de los juguetes*. Ibi, AIJU.

- González Alcantud, J. A. (1993) *Tractatus ludorum: una antropología del juego*. Barcelona, Anthropos.
- Hernández, J. M. (2003) «Museos pedagógicos y exposiciones educativas en España en los inicios del siglo XX», a Peña, V. [coord.] *I Foro Ibérico de Museísmo Pedagógico. O museísmo pedagógico en España e Portugal: itinerarios, experiencias e perspectivas*. Santiago de Compostela, Museo Pedagógico de Galicia, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia.
- Huizinga, J. (1943) *Homo ludens: el juego como elemento de la historia*. Lisboa, Azar.
- Jiménez Eguizábal, J. A. et al. [coord.] (2003) *Etnohistoria de la escuela*. Burgos, Servicio de Publicaciones Universidad de Burgos.
- Jiménez, R.; Monforte, E.; Juan, V.; Corcuera, M. (2009) *Los secretos del Museo Pedagógico de Aragón. Guía de urgencia*. Huesca, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte.
- Larriba, E. (2009) «Los grandes tesoros de la infancia». *La Voz de Galicia*, 15 de diciembre. Disponible a: http://www.lavozdeg Galicia.es/pontevedra/2009/12/15/0003_8171947.htm [accés: 19.01.2011]
- López, R.; Garfella, P. R. (1997) *El juego como recurso educativo. Guía antológica*. València, Universitat de València.
- Pardo, L. (2007) «Rehabilitación do patrimonio lúdico». *Revista Galega de Educación*, 37; p. 48.
- Payà, A. (2007) *La actividad lúdica en la historia de la educación española contemporánea*. València, Universitat de València.
- (2008) *Aprender jugando. Una mirada histórico-educativa*, València, Universitat de València.
- (2010) «El patrimonio educativo valenciano en red. Un espacio virtual de aprendizaje para la historia de la educación», a Collelldemont, E., Padrós, N. i Carrillo, I. [coord.] *Memoria, ciudadanía y museos de educación*. Vic, Universitat de Vic; p. 131-141.
- Peña, V., Fernández, M.; Montero, O. (2005) «Los museos de la infancia, el juego y el juguete en internet. Primera aproximación», a Dávila, P.; Naya, L. M. [coord.] (2005) *La infancia en la historia: espacios y representaciones, Tomo II*. San Sebastián, Erein; p. 586.
- Pérez, C. «El juguete de hojalata en Valencia. Una iniciativa singular», a de la Calle, R. [dir.] *Payá 1905-2005 Cent anys de joguets a la Comunitat Valenciana*. València, Museu Valencià de la Il·lustració i la Modernitat; p. 30.
- Piaget, J. (1961) *La formación del símbolo en el niño. Imitación, juego y sueño. Imagen y representación*. Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- Ruiz Berrio, J. (2010) *El patrimonio histórico-educativo su conservación y estudio*. Madrid, Biblioteca Nueva.
- Sanchidrián, C. (2003) «Los museos del juguete como fuente para la historia material de la infancia», a Jiménez, A. et al. [coord.] *Etnohistoria de la escuela*. Burgos, Servicio de Publicaciones Universidad de Burgos.
- Schiller, F. (1928) *La educación estética del hombre en una serie de cartas*. Madrid, Espasa-Calpe.
- Veiga, P. (2007) «O patrimonio lúdico galego». *Revista Galega de Educación*, 37, p. 30. Disponible a: <http://www.nova-escola-galega.org/almacen/documentos/RGE/37%20RGE.pdf> [accés: 12.01.2011]
- VVAA (2003) *La renovació pedagògica*. Girona, CCG Edicions.

Museología y patrimonio histórico-educativo. La importancia y el papel de los materiales lúdicos

Resumen: Uno de los aspectos de la cultura material de la escuela y de la historia educativa, en su concepción más global, continuamente presente en los diferentes espacios pedagógicos, ha sido el relativo a la actividad lúdica. Por ello, se hace necesario tener muy en cuenta el juego y los materiales que lo acompañan en cualquier proyecto educativo de carácter museográfico o patrimonial. En este artículo, estudiamos el papel que tienen estos materiales en los museos educativos, así como en los proyectos y acciones relativas al patrimonio histórico-educativo. Realizamos un breve repaso del lugar que ha “jugado el juego” en estas instituciones y experiencias educativas para, finalmente, establecer una taxonomía o tipología de clasificación lúdica que pueda servir para unificar criterios y establecer unas orientaciones para su mejor recuperación, estudio y difusión.

Palabras clave: juegos, juguetes, museología, patrimonio histórico-educativo.

Muséologie et patrimoine historico-éducatif. Importance et fonction des matériels ludiques

Résumé: Un des aspects de la culture matérielle de l'école et de l'histoire éducative, dans sa conception plus globale, continuellement présent dans les différents espaces pédagogiques, est relatif à l'activité ludique. C'est la raison pour laquelle il est nécessaire de bien prendre en compte le jeu et les matériels qui l'accompagnent dans n'importe quel projet éducatif de caractère muséographique ou patrimonial. Dans cet article, nous étudions la fonction de ces matériels dans les musées éducatifs, de même que dans les projets et actions relatifs au patrimoine historico-éducatif. Nous effectuons une brève révision du lieu qui a « joué le jeu » dans ces institutions et expériences éducatives pour établir, finalement, une taxonomie ou une typologie de classification ludique qui puisse servir à unifier les critères et établir des orientations pour une meilleure récupération, une meilleure étude et une meilleure diffusion.

Mots-clés : jeu, jouet, muséologie, patrimoine historico-éducatif

Museology and historical educational heritage. The importance and function of materials for play

Abstract: One aspect of the material culture of schools and of the history of education, in its most general conception, is related to play activities. These have always formed a part of educational spaces. Consequently, games and related materials should be carefully considered in any educational project of a museographic or heritage nature. In this paper, we study the function of these materials in educational museums, and in projects and activities related to historical educational heritage. We briefly summarize the place that games have played in these institutions and educational experiences. Finally, we establish a taxonomy or typology to classify play that may serve to unify criteria and establish guidelines for recovering, studying and disseminating these elements more effectively.

Keywords: play, games, museology, historical educational heritage